

Rasim KAZIMOV

Pedaqoji elmlər namizədi, dosent

KİTABXANA İŞİNİN İQTİSADI AMİLLƏRİ

Çoxəsrlik kitabxana işi tarixindən məlumdur ki, kitabxanaçılıq fəaliyyəti heç vaxt cəmiyyətdə baş verən mühüm iqtisadi proseslərdən təcrid olunmamış, cəmiyyətin iqtisadi həyatında baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri kitabxana işinin təşkilinə, əhaliyə kitabxana xidmətinin məzmununa, hər bir kitabxana prosesinə ayrılıqda əhəmiyyətli təsir göstərmiş, kitabxanaların sosial funksiyalarının həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynamışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kitabxanaların təsərrüfatçılıq və kommərsiya fəaliyyətinin genişlənməsi, kitabxana marketinqinin geniş vüsət alması, kitabxanaların sosial funksiyaları sırasında iqtisadi funksiyaların güclənməsi, kitabxana işində işgüzarlıq ünsürlərinin meydana gəlməsi və s. iqtisadi amillər kitabxana mikroiqtisadiyyatının formalaşmasına şərait yaratmışdır. Bu isə kitabxanaların cəmiyyətdə həyata keçirdiyi elm, mədəniyyət, informasiya, təhsil, tərbiyə funksiyaları ilə yanaşı, iqtisadi funksiyalarının da təhlil edilib öyrənilməsi meyllərinin inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur.

Hazırda kitabxanaların sərəncamında olan əsas və dövrüyyə fondları, o cümlədən əmək və maddi ehtiyatlar, büdcə və büdcədən kənar maliyyə gəlirləri, texniki vasitələr, bina, avadanlıq, eləcə də kitabxanaların təcridcən formalaşan marketinq fəaliyyəti, beynəlxalq kitab mübadiləsi ilə əlaqədar kommərsiya əməliyyatları kitabxanaçılıq fəaliyyətində mikroiqtisadi mühitin gətirdicə formalaşmasını sübut edən faktlardır.

Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə bütün inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi strukturunda informasiya infrastrukturu formalaşmış və iqtisadi inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir. Bununla yanaşı, informasiya infrastrukturu öz seqmentlərini də inkişaf etdirmişdir. Bunların içərisində sənəd-informasiya seqmenti ol-

duqca əhəmiyyətli yer tutur ki, bu da müasir kitabxanaçılıq fəaliyyətinin məhək daşını təşkil edir.

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf tarixi və təcrübəsi çoxdan sübut etmişdir ki, yalnız informasiya infrastrukturunu sağlamlaşdırılıb kompleks şəkildə inkişaf etdirildikdə müvafiq cəmiyyətdə iqtisadi inkişafı təmin edib onu sabitləşdirmək mümkündür.

Məşhur ingilis iqtisadçısı L.Deyim özünün "Bazar infrastrukturuları" (1990) əsərində iqtisadiyyatın informasiya infrastrukturunu müstəqil infrastruktur kimi ayıraraq, onun özünün 8 seqmentini göstərmişdir. Bu seqmentlərin tərkibində "dolğun (məzmunlu) informasiya seqmenti" adlandırılmış birinci seqmentə qəzetlər, jurnallar, mikrofilmlər, informasiya bülletenləri, məlumat kitabları, ümumiyyətlə, kitablar daxil edilmişdir ki, bunlar da kitabxanalarda cəmləşdirilmişdir.

Müəllif iqtisadiyyatın informasiya infrastrukturunun səkkizinci seqmentini "mənalı xidmətlər" adlandıraraq, buraya kitabxanaları və onların məlumat banklarını daxil etmişdir.

Beləliklə, kitabxanaların informasiya ehtiyatları və onların fəaliyyəti artıq dünya iqtisadiyyatı strukturunda əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Heç də təsadüfi deyil ki, son bir neçə onilliklər ərzində dünya iqtisad nəzəriyyəsində artıq "informasiya istehsalı", "informasiya bazarı", "iqtisadi informasiya", "informasiyanın işlənməsi sənayesi", "informasiya istehlakı" və s. terminlər formalaşmışdır ki, bunlar da cəmiyyətdə kitabxanaçılıq fəaliyyətinin iqtisadi proseslərə inteqrasiyasından xəbər verir.

Onu da qeyd edək ki, dünya alimlərinin əksəriyyətinin qənaətinə görə, XXI əsrin başlanğıcında digər elmi kəşflərlə yanaşı daha yeni bir dövr açılacaq, yəni iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələr tədricən sənaye cəmiyyətindən informasiyalaşdırma cəmiyyətinə addımlayacaqlar. Bu prosesin ilk təzahürləri artıq özünü göstərməkdədir.

Müasir dövrdə informasiya çox sürətlə cəmiyyətin bütün sosial-iqtisadi strukturlarının fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. Odur ki, hazırda həmin strukturlarda və xüsusən kitabxana-informasiya müəssisələrində intellektual texnoloji bazaya əsaslanan informasiya istehsalı prosesləri daha da güclənməkdədir. Bu da öz növbəsində cəmiyyətdə kitabxanaların fəaliyyətinin iqtisadi mühitə tam uyğunlaşması vəzifələrini irəli sürür.

Bütün bu deyilənlər əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, informasiyalaşdırma dövrü adlandırdığımız müasir dövrdə, cə-

miyyətdə həyata keçirilən kitabxana-informasiya proseslərində elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil, tərbiyə funksiyaları ilə yanaşı, iqtisadi funksiyaların daha da güclənməsi və genişlənməsi zərurətə çevrilir. Bu, o deməkdir ki, yaxın gələcəkdə kitabxana-informasiya müəssisələrinin fəaliyyətində iqtisadi amillərin xüsusi çəkisi daha da artacaq, onlar cəmiyyətin iqtisadi həyatında daha yaxından iştirak edəcək, onun iqtisadi potensialının inkişafına daha səmərəli təsir göstərəcəkdir.

Müasir dövrdə kitabxana işində iqtisadi amillər əsasən iki istiqamətdə təzahür edir:

Birinci istiqamət kitabxana işində həyata keçirilən mühüm proseslər və əməliyyatlarda iqtisadi amillərin nəzərə alınmasıdır. Bu istiqaməti şərti olaraq kitabxanadaxili iqtisadiyyat adlandırmaq olar. Buraya ayrı-ayrı kitabxana əməliyyatlarının iqtisadi baxımdan təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi, kitabxanaların sərəncamında olan maddi, informasiya, əmək ehtiyatlarının istifadə səmərəliliyinin təhlili, kitabxanalarda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, onların iqtisadi fəaliyyəti, kitabxana marketinqi, maliyyə işləri, kitabxana xidmətinin təşkilində iqtisadi təhlil metodlarının tətbiqi və s. daxildir.

İkinci istiqamət cəmiyyətdə kitabxana işinin iqtisadi səmərəliliyini nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, bu cəmiyyətin iqtisadi potensialının inkişafında kitabxanaların rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu istiqamətlə əlaqədar qeyd etmək istərdik ki, kitabxana iqtisadiyyatında hələlik onların cəmiyyətin iqtisadiyyatının inkişafındakı rolunu, iştirakının nəticələrini konkret ifadə edən hər hansı bir meyar, düstur və ya əmsal müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Lakin məlum faktdır ki, cəmiyyətdə kitabxana-informasiya xidmətinin mühüm tərkib hissəsini iqtisadi obyektlərdə, o cümlədən sənaye və müxtəlif istehsalat müəssisələrində fəaliyyət göstərən kitabxanalar təşkil edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, texniki və xüsusi kitabxanalar cəmiyyətdə iqtisadiyyatın infrastrukturunu kimi öz fəaliyyətləri ilə iqtisadi proseslərin informasiya təminatı ilə məşğul olmaqla onun inkişafında əhəmiyyətli rol oynayırlar. Sənaye və aqrar kompleksə xidmət edən müstəqil kitabxana şəbəkələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyi özünü müvafiq istehsal sahələrinin inkişafında, orada çalışan əməkçilərin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsində göstərir. Bundan başqa, elmə, kadr hazırlığına xidmət edən kitabxanaların fəaliyyətinin nəticələri də cəmiyyətin iqtisadi potensialının inkişafına öz müsbət təsirini göstərir.

Məlumdur ki, kitabxanalar öz oxucularının mənəviyyatına, intellektual və peşə səviyyəsinə kitab və informasiya xidməti ilə səmərəli təsir göstərərək, onların fəaliyyətində yaradıcılıq ünsürlərinin formalaşmasına, alimlərin, mütəxəssislərin və s. informasiya istehlakçılarının zehni əmək potensialının zənginləşməsinə, bu potensialdan ictimai həyatda, o cümlədən istehsalatda səmərəli istifadə olunmasına kömək edir.

Bütün bunlar kitabxana işində iqtisadi amillərin, o cümlədən kitabxana mikroiqtisadiyyatının olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Cəmiyyətin bütün sosial-iqtisadi strukturlarında bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin formalaşması kitabxanaların fəaliyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsində iqtisadi təhlil metodlarının tətbiqini tələb edir. Bu onunla əlaqədardır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kitabxanaların fəaliyyətində, onların həyata keçirdiyi sosial funksiyaların tərkibində iqtisadi amillərin rolu getdikcə güclənir.

Belə ki, cəmiyyətdə informasiya bazarının formalaşması, əhaliyə kitabxana xidmətində kommersiya ünsürlərinin meydana gəlməsi, çap məhsullarının qiymətinin sərbəstləşməsi, kitabxanaların büdcədən və büdcədən kənar maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar meydana çıxan problemlər, onların marketinq və fəndrayzing fəaliyyəti, maddi-texniki təchizat məsələləri, əmək məhsuldarlığının artırılması və stimullaşdırılması, müasir texnologiyanın tətbiqi və istifadə edilməsi, informasiya ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi və s. məsələlər kitabxana işinin təşkili və idarə olunmasında iqtisadi təhlil metodlarından geniş istifadə edilməsi zərurətini irəli sürür.

İqtisadi təhlil hər bir konkret kitabxananın və ya kitabxana sisteminin real vəziyyətini, potensial imkanlarını və inkişaf meyllərini dəqiq müəyyənləşdirib, onun fəaliyyətinin optimal təşkilatı-iqtisadi modelinin yaradılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlil dedikdə tamı parçalayıb onun tərkib hissələrini ayrılıqda öyrənmək nəzərdə tutulur. Lakin obyektlər və müxtəlif amillər üzrə nəticə çıxarmaq üçün tək cə təhlil kifayət etmir. Bunun üçün sintezdən (ümumiləşdirmədən) də istifadə edilməlidir. Sintez təhlil zamanı əldə edilmiş ayrı-ayrı amillər arasında əlaqələri müəyyən etməyə və onlardan ümumi nəticə çıxarmağa imkan verir.

"Təhlil tamı parçalayıb onun daxilini təsəvvür etməyə imkan yaradırsa, sintezdən onları birləşmiş, ümumiləşdirilmiş halda öy-

rənmək üçün istifadə edilir. Təhlil zamanı bu iki məfhumu bir-birindən ayırmaq olmaz, bunlar eyni şeyin müxtəlif tərəfləridir" (1).

İqtisadi təhlil hər hansı bir prosesin tərkib hissələrinin onlara qoyulmuş məsrəflə, çəkilən xərclərlə əlaqəli şəkildə təhlili deməkdir. Kitabxana işində isə belə təhlil uzun müddət olmayıb və ya systemsiz olub.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kitabxanalarda iqtisadi təhlilin əhəmiyyəti hər bir kitabxanada həyata keçirilən texnoloji proseslər və əməliyyatların, eləcə də müxtəlif tədbirlərin mədəni-mənəvi əhəmiyyəti ilə yanaşı, onların iqtisadi səmərəliliyinin və faydalılığının da müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Kitabxanalarda iqtisadi təhlilin başlıca məqsədi isə əmək ehtiyatlarından maksimum dərəcədə istifadə etmək; əmək məhsuldarlığını artırmaq; kitabxananın maddi-texniki və informasiya ehtiyatlarının səmərəli istifadəsini təmin etmək; mütərəqqi texnologiyanı tətbiq etmək; maliyyə ehtiyatlarına qənaət etmək, az xərclərlə yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olmaqdan ibarətdir.

Kitabxanalarda iqtisadi təhlilin vəzifələrinə bunlar aiddir:

- plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsinin iqtisadi təhlili;
- plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsini təmin edən, onlara təsir göstərən iqtisadi amillərin müəyyənləşdirilməsi;
- maddi ehtiyatların kitabxana daxilində bölüşdürülməsinin səmərəliliyinin öyrənilməsi;
- maddi ehtiyatların səmərəli istifadə edilməsində mövcud nöqsanların müəyyənləşdirilməsi və onların aradan qaldırılması-na yönəlmiş tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi;
- kitabxanaların ümumi fəaliyyətinin iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsi və onun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəlmiş tədbirlər proqramının hazırlanıb həyata keçirilməsi.

Kitabxana işində iqtisadi təhlil birinci növbədə kitabxananın fəaliyyətinə təsir göstərən iqtisadi amillərin, yəni iqtisadi təhlil obyektlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Belə təhlil obyektləri məzmun, xarakter və meydana çıxma səbəblərinə görə təşkilatı və texnoloji; əsas və ikinci dərəcəli; daxili və xarici; mürəkkəb və sadə; daimi və müvəqqəti ola bilər.

Təcrübədə bəzən müsbət nəticələr kitabxananın daxili imkanları hesabına olmayıb, xarici təsirlər vasitəsilə meydana çıxıb. Yaxud, əksinə, əlaqədar təşkilatların (kitabxana kollektorunun, kitab mağazalarının və s.) səmərəsiz fəaliyyəti kitabxana işinə iqtisadi zərər vura bilər. Bütün bunlar iqtisadi təhlil prosesində nəzərə alınmalı və müvafiq nəticələr çıxarılmalıdır.

Onu da qeyd etməli ki, kitabxana işinin iqtisadi təhlilində istehsalatdan fərqlənən şərtlik vardır. Bu, onunla əlaqədardır ki, kitabxana işinin nəticəsi özünü maddi nemətlərin istehsalında göstərmir. Burada daha çox sosial səmərəlilikdən söhbət gedir ki, bu da kitabxana işində iqtisadi səmərəlilik anlayışı kimi qəbul edilə bilər. Çünki kitabxana sosial-mədəni müəssisə kimi ilk növbədə öz fəaliyyətinin sosial səmərəliliyinin inkişafına çalışır və bu son nəticədə özünü cəmiyyətin iqtisadi potensialının inkişafında göstərir. Lakin bu heç də kitabxana işində sırf iqtisadi təhlil metodlarının əhəmiyyətini azaltmır.

Kitabxana işinin iqtisadi təhlili, kitabxanaların öhdələrində olan maddi, informasiya, əmək və maliyyə ehtiyatlarının formalaşması məqsədilə qoyulmuş məsrəflərlə onların cəmiyyətdə istifadəsinin nisbətinin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Belə nəticənin əldə edilməsi yalnız kitabxana işinin iqtisadi təhlilinin geniş tətbiq edilməsi sayəsində mümkün ola bilər (2). Kitabxanalarda iqtisadi təhlilin tətbiq edilməsi əsasında ölkə, region, kitabxana şəbəkəsi və ya bir kitabxana miqyasında aşağıdakı nəticələr alın bilər:

- kitabxana işinin maliyyələşdirilməsinin optimal variantının hazırlanması;

- hər bir kitabxana, sakin, oxucu və kitabxanaya gəliş üzrə xərclərin məqsədyönlü müəyyənləşdirilməsi;

- kitabxana işinin təşkili, idarə olunması, maddi-texniki təchizatı və təminatına dair dövlət səviyyəsində normativ sənədlərin hazırlanması;

- ölkədə kitabxanaçılıq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi.

Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı, kitabxanaların qlobal kompüter şəbəkəsinə daxil olması, ümumdünya informasiya məkanında gedən proseslərin mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar kitabxana işinə təsir göstərən iqtisadi amillərin həcmi daim artmaqdadır. Bununla bərabər kitabxanaların iqtisadi funksiyalarının genişlənməsi, dünya kitabxanalararası əlaqələrin formalaşması, sənəd-informasiya kütləsinin sürətlə artması, köhnəlməsi və səpələnməsi qanunauyğunluqları və sair bu kimi məsələlər cəmiyyətdə kitabxana işinin idarə edilməsini mürəkkəbləşdirir. İqtisadi təhlil idarəetməyə mənsub olduğu üçün onun əhatə etdiyi məsələlər də çoxalır və mürəkkəbləşir.

Bazar iqtisadiyyatı ilə bağlı olan yeni məsələlərin meydana çıxması kitabxanalarda iqtisadi təhlilin öyrənəcəyi obektləri genişləndirir və mürəkkəbləşdirir.

Belə şəraitdə iqtisadi təhlil operativ xarakter daşmalıdır. O, kitabxananın iqtisadi səmərəsini yüksəltmək üçün proqnoz verməli, kitabxana xidmətində meydana çıxan yeni üsulları, iş formalarını, xüsusən müasir texnologiyaya əsaslanan xidmət növlərini əhatə etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Seyfullayev S.M., Abbasov И.М. *Базар мünasibətlərində iqtisadi təhlil*. -В., 1993.-S.4.

2. Карташов Н.С. *Экономические методы в практику библиотек// Библиотекарь*. -1987.-№7.-С.5-6.

Расим Кязимов

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БИБЛИОТЕЧНОЙ РАБОТЫ

Резюме

В статье рассмотрены проблемы развития экономических функций библиотек в условиях рыночной экономики, методы экономического анализа библиотечно-информационных процессов, экономической эффективности библиотечной работы в целом.